

UDK 347.937:004.773.5; 347.91:[616.98:578.834(497.11)

CERIF: S 130, S 142

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_22207A

Dr Branka BABOVIĆ VUKSANOVIĆ*

ROČIŠTA NA DALJINU U PARNIČNOM POSTUPKU

U članku koji se bavi posledicama pandemije korona virusa na parnični postupak, autorka analizira institut ročišta na daljinu u Republici Srbiji. Najpre je dat kritički osvrt na važeći Zakon o parničnom postupku i njegove odredbe o izvođenju dokaza na daljinu, a zatim su analizirane mogućnosti za izmene i dopune u toj oblasti. Sagledano je nekoliko aspekata uređenja ročišta na daljinu da bi se formirali elementi buduće norme. Povodom pitanja usklađenost pravila postupka sa tehnološkim razvojem društva u stručnoj javnosti se javila sumnja da li je taj institut usklađen sa načelima parničnog postupka i pravom na pravično suđenje. Autorka je analizirala uporednopravna rešenja i praksu Evropskog suda za ljudska prava kako bi došla do zaključaka o usklađenosti ročišta na daljinu sa načelima parničnog postupka i pravom na pravično suđenje.

Ključne reči: *Pandemija. – Videokonferencijska veza. – Ročište na daljinu. – Načelo neposrednosti. – Načelo javnosti.*

* Docentkinja, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, branka.babovic@ius.bg.ac.rs.

1. DIGITALIZACIJA KAO REŠENJE ZA PROBLEME UZROKOVANE PANDEMIJOM

Tradicionalno, ročište se odvija uživo u zgradi suda. Međutim, razvoj interneta je doneo brojna olakšanja i pogodnosti, između ostalog, i u održavanju ročišta na daljinu. Nije, dakle, novo da zakoni kojima se reguliše parnični postupak sadrže odredbe o izvođenju pojedinih parničnih radnji, uključujući i one na ročištu, na daljinu. Pred engleskim sudom je još 1991. godine putem videokonferencijske veze saslušan svedok koji se nalazio u Njujorku u slučaju *Garsin protiv Amerinda* iz 1991. godine (prema Schack 2014, 303–304). Novo je to što se videokonferencijske veze, od 2020. godine, primenjuju u većem obimu nego ikada ranije i što se odredbe kojima se reguliše korišćenje videokonferencijske veze u parničnom postupku menjaju i dopunjuju širom sveta. Zanimljivo je da je i ranije bilo prognoza da će od 2020. godine doći do ubrzanog razvoja ročišta na daljinu (Susskind 2013, 110). Ipak, to se nije dogodilo kao rezultat razvoja digitalizacije u parničnom postupku, već usled okolnosti prouzrokovanih pandemijom kovida 19.

Širom sveta su, naime, nakon izbijanja pandemije uvedene mere fizičkog distanciranja, u koje je trebalo uklopiti aktivnosti parničnih sudova. Pred pravosuđe svake zemlje koja je merama socijalne odnosno fizičke distance pokušala da spreči dalje širenje virusa postavilo se pitanje da li prekinuti rad ili se prilagoditi postojećim okolnostima. Pravosudni sistemi su, uglavnom, nastavili da rade, makar samo u „hitnim“ stvarima, a u velikom broju predmeta koji nisu potpali pod tu kategoriju je došlo do odlaganja¹. Mere koje su preduzete širom sveta se uglavnom mogu grupisati u tri kategorije: mere koje se odnose na prekid postupaka i prekid rada u sudovima, mere koje se tiču postupanja u određenim vrstama hitnih predmeta, mere koje se odnose na digitalizaciju parničnog postupka jer su neke države iskoristile pandemiju kao katalizator u toj oblasti (Uzelac 2020, 17).

Među državama koje su pandemiju iskoristile kao katalizator promena pravi se razlika zavisno od toga u kojoj fazi digitalizacije je izbila pandemija. Neki pravni sistemi koji su već imali pravila o korišćenju elektronske komunikacije u parničnom postupku, u okviru pravila o dostavljanju i pravila o održavanju ročišta putem videokonferencijske veze, iskoristili su pandemiju

¹ Zaključkom Visokog saveta sudstva od 18. marta 2020. godine u Republici Srbiji su kao hitni predmetni određeni: odlučivanje o privremenoj meri, odlučivanje o merama zaštite od nasilja u porodici, o zabrani rasturanja štampe i širenja informacija u sredstvima javnog informisanja, o zadržavanju u zdravstvenoj ustanovi koja obavlja delatnost u oblasti neuropsihijatrije, izvršenja izvršnih isprava u vezi sa porodičnim odnosima. Ročišta u svim ostalim predmetima su odložena počev od 19. marta 2020. godine.

da ubrzaju proces primene postojećih normi koje se odnose na digitalizaciju u parničnom postupku. U našem okruženju takva zakonska pravila je imala Republika Hrvatska, ali su tek u pandemiji doneti podzakonski akti kojima je omogućena primena normi o elektronskom dostavljanju pred svim prvostepenim sudovima, dok su norme o ročištima na daljinu počele polako da se primenjuju. Naime, hrvatski zakonodavac je 2019. godine izmenio i dopunio Zakon o parničnom postupku setom odredaba o digitalizaciji na osnovu kojih je za određeni krug subjekata postalo obavezno i dostavljanje elektronskim putem. Međutim, podzakonski akti od kojih je zavisila potpuna primena tih odredaba i u prvostepenim sudovima opšte nadležnosti doneti su tek u pandemiji (Uzelac 2020, 17–19). Neke države su nakon stupanja na snagu strogih mera fizičkog distanciranja donele posebne zakone kojima je regulisano održavanje ročišta na daljinu u parničnom postupku dok traje pandemija. Takav slučaj je bio u Engleskoj i Velsu (Sorabji 2020, 16– 19). U doba pandemije je liberalizovano održavanje ročišta na daljinu jer je služilo da se prevaziđe problem potencijalnog zatvaranja sudova za građane. Tako su sudovi počeli da koriste širok dijapazon programa za komunikaciju na ročištima. U nekim zemljama je saslušanje moglo da se obavi i putem telefona², eventualno uz slanje dokaza mejlom.

Kako je srpski Zakon o parničnom postupku samo u određenoj meri sadržao pravila o izvođenju dokaza na daljinu, dok je reakcija na pandemiju u vidu posebnih zakona koji bi se primenjivali na digitalizaciju u postupku u okolnostima primene pravila o fizičkoj distanci izostala, Ministarstvo pravde Republike Srbije se opredelilo za izmene i dopune Zakona o parničnom postupku na kojima je rađeno u prvoj polovini 2021. godine kako bi se njima obuhvatila i digitalizacija postupka.³ Zakon je pisan tako da modernizuje parnični postupak i za potrebe funkcionisanja u uslovima fizičke distance i u redovnim okolnostima. U ovom radu će biti analizirane samo odredbe o ročištima na daljinu, ne i druga pitanja digitalizacije u parničnom postupku.

2. ROČIŠTA NA DALJINU PRE 2020. GODINE

Pravosuđa širom sveta uvažavaju činjenicu da je komunikacija putem interneta postala uobičajena. Neki pravni sistemi su u svojim zakonima o parničnom postupku sadržavali odredbe koje omogućavaju izvođenje

² Tako u državi Njujork, vid. Hearing by Phone – OATH (nyc.gov). Telekonferencijska veza je termin koji se koristi odranije.

³ Rešenje o obrazovanju radne grupe za izradu radnog teksta Zakona o izmenama i dopunama Zakona o parničnom postupku Republike Srbije od 23. februara 2021. godine.

dokaza na daljinu, a drugi mogućnost održavanja bilo kog ročišta putem videokonferencijske veze. Međutim, čak i u pravnim sistemima u kojima je bila predviđena najšira mogućnost korišćenja modernih tehnologija u parničnom postupku, praksa je bila vrlo oskudna (Susskind 2013, 110). Čini se da obim primene pravila o održavanju ročišta na daljinu nije zavisio ni od tehničke opremljenosti sudova ni od obučenosti kadrova (Hau 2020, 29). U sudovima najrazvijenijih zemalja, koje imaju zakonske,⁴ tehničke i kadrovske preduslove za primenu interneta u parničnom postupku, ona je ostajala retka, „gotovo misteriozna, od sudija smatrana nepouzdanom i komplikovanom“ (Hau 2020, 29).

Srpski Zakon o parničnom postupku⁵ (ZPP) već sadrži pojedine odredbe o izvođenju dokaza na daljinu u delu o svedoku i o saslušanju stranaka. To pitanje, dakle, nije regulisano na sistematski način i to nije učinjeno ni nakon izbivanja pandemije.

U čl. 245, st. 3 ZPP, naime, predviđeno je da sud, u slučaju iz st. 2 (pisana izjava svedoka), rešenjem može da odluči, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, da se svedok sasluša putem konferencijske veze, korišćenjem uređaja za tonsko ili optičko snimanje. Slična odredba je sadržana u delu kojim se reguliše saslušanje stranaka. U čl. 277, st. 2 predviđeno je da sud može, po službenoj dužnosti ili na predlog stranke, da odluči da se stranka sasluša putem konferencijske veze, korišćenjem uređaja za tonsko ili optičko snimanje, u skladu sa čl. 245. Protiv tog rešenja nije dozvoljena posebna žalba, a po slovu zakona stranke imaju pravo na kopiju snimka.

3. IZMENE I DOPUNE ZAKONA O PARNIČNOM POSTUPKU

U ovom radu se kritički sagledavaju pomenute odredbe Zakona o parničnom postupku kako bi se odredili elementi za njegove izmene i dopune. Postavljaju se pitanja da li se važećim odredbama ostvaruju ciljevi zbog kojih su ročišta na daljinu uvedena u parnični postupak, da li je opseg primene odgovarajući, odnosno kakav treba da bude, kakav je način prenosa zvuka i slike, odnosno kako ga treba unaprediti, i da li postoji saglasnost sa načelima parničnog procesnog prava.

⁴ Tako je u nemačko pravo u kome je retko primenjivana ta odredba videokonferencijska veza uvedena još 2001. godine (Schack 2014, 303–304).

⁵ Zakon o parničnom postupku – ZPP, *Sl. glasnik RS* 72/2011, 49/2013 – odl. US, 74/2013 – odl. US, 55/2014, 87/2018 i 18/2020.

3.1. Ciljevi održavanja ročišta na daljinu putem videokonferencijske veze

Ročišta na daljinu se, naime, održavaju kako bi se poboljšala efikasnost i smanjili troškovi postupka. Osim toga, ročišta putem videokonferencijske veze su dobar način da se smanji stres osjetljivih svedoka kao što su deca (Preporuke ES 2015, 7; Rosenberg, Schwab, Gottwald 2010, 420). Videokonferencije se primenjuju u uporednom pravu već duže vreme ukoliko se lice koje treba saslušati nalazi u inostranstvu (Andrews 2013, 383) jer je tada ušteda resursa očigledna. Izbijanjem pandemije, korišćenje video-konferencije je postalo ne samo pogodnost radi ostvarivanja pomenutih ciljeva, već i potreba. Tako je u nekim jurisdikcijama, kao što je Austrija,⁶ donet poseban zakon da bi se proširila mogućnost upotrebe videokonferencijske veze u parničnom postupku jer je pravosuđe u doba pandemije našlo izlaz u održavanju tih ročišta.

Da se ti ciljevi ostvaruju primenom odredaba o ročištima na daljinu, potvrđuju nam i sekundarni izvori prava Evropske unije jer se održavanje ročišta na daljinu predviđa u postupku pružanja pravne pomoći kako je predviđeno Uredbom Saveta (EC) br. 861/2007 od 28. maja 2001. godine o saradnji između sudova država članica u izvođenju dokaza u građanskim i privrednim stvarima, koja je izmenjena i dopunjena Uredbom Evropskog parlamenta i Saveta (ES) br. 1103/2008 od 22. oktobra 2008. godine. Prvi put je predviđeno kao obavezno Uredbom Evropskog parlamenta i Saveta (EC) br. 861/2007 od 11. jula 2007. godine o ustanovljenju evropskog postupka u sporovima male vrednosti (*Službeni list EU* 199/1 od 31. jula 2007) za prekogranične sporove male vrednosti, imajući u vidu da bi troškovi pristupa ročištu bili nesrazmerno veći od vrednosti predmeta spora.

Ta dva osnovna cilja, efikasnost u postupku i ušteda troškova, mogu se ostvariti i u drugim fazama postupka, a ne samo prilikom saslušanja svedoka u smislu čl. 245 i stranaka, kako je to predviđeno važećim zakonom Republike Srbije. Neopravdano je potpuno izostala komunikacija na daljinu sa veštakom, posebno ako veštaka treba saslušati. Takvo rešenje bi imalo opravdanja s obzirom na to da su u pitanju profesionalni učesnici u postupku za koje se sa više verovatnoće može pretpostaviti da imaju veštine potrebne da bi bili saslušani putem konferencijske veze. Dakle, postojeće zakonsko rešenje ne odgovara sasvim ostvarivanju ciljeva ročišta na daljinu jer suviše sužava opseg primene čak i prilikom izvođenja dokaza u opštem

⁶ U Austriji je 21. marta 2020. godine donet poseban Drugi zakon o kovidu 19, kojim su uređene najrazličitije oblasti za vreme pandemije. Tako je članom 21, para. 3 uređena mogućnost održavanja ročišta na daljinu.

parničnom postupku. Osim toga, nisu uzete u obzir specifičnosti posebnih parničnih postupaka, kao što je postupak u sporu male vrednosti, u kojem ima prostora za širu upotrebu interneta u parničnom postupku. S tim u vezi se postavlja pitanje kako treba proširiti opseg primene da bi ciljevi video-konferencija bili ostvareni.

3.2. Opseg primene video-konferencije u parničnom postupku

Usled pandemije je ubrzan proces digitalizacije parničnog postupka, zbog čega je opseg primene u mnogim zemljama proširen. Takva primena je često bila utemeljena na posebnim zakonima koji su donošeni da važe u doba pandemije, a to je slučaj ne samo u Austriji već i u zemljama anglosaksonskog prava, kao što je Engleska.⁷ U nekim drugim zemljama pandemija je bila okidač šire primene postojećih odredaba o videokonferencijskoj vezi. S tim u vezi, treba napraviti razliku između situacija koje su specifične za uslove ograničenog rada sudova u doba pandemije i onih kada postoji potreba za ročištima na daljinu i u redovnim okolnostima. Postavlja se, dakle, pitanje da li zakonom treba ograničiti opseg primene videokonferencijske veze na pojedine radnje i pojedine faze postupka i ako da – na koje, ili je bolje opštom odredbom predvideti mogućnost održavanja ročišta putem videokonferencijske veze pa ostaviti sudovima da grade praksu.

U Evropskoj uniji se korišćenje videokonferencijske veze ustalilo u prekograničnim sporovima male vrednosti. Osim toga, realno je očekivati da se održavanje ročišta na daljinu smatra poželjnim među privrednicima za postupanje na ročištima u postupcima o privrednim sporovima. Ročište na daljinu je, zatim, podobno za ubrzanje nekih faza u postupku, kao što je pripremno ročište. Ipak, teško je predvideti u kojim sve fazama postupka i za izvođenje kojih radnji održavanje ročišta na daljinu može imati prednosti u odnosu na ročišta uživo, a tu procenu ne treba da ograničava zakonodavac. Kako bi u svakom konkretnom slučaju procenili da li ima mesta održavanju ročišta na daljinu, svrsishodnije je propisati mogućnost održavanja ročišta na daljinu u opštem delu, uzdržati se od propisivanja obaveznosti održavanja ročišta na daljinu u bilo kojem od tih slučajeva.⁸ Na taj način ostaje na

⁷ Zakon kojim se regulišu situacije izazvane pandemijom (*Coronavirusact*). *Coronavirus Act 2020. legislation.gov.uk.*

⁸ U evropskom postupku povodom spora male vrednosti predviđeno je da se ročišta, kada se održavaju, održavaju na daljinu.

sudovima da formiraju praksu bilo u prethodno pomenutim fazama postupka i vrstama sporova, bilo u nekim drugim. Da bi se praksa valjano formirala, potrebno je organizovati obuke sudija u toj novoj oblasti.

Sledeće pitanje koje se postavlja jeste – ko će odlučivati o tome da li će se ročište održati uživo ili putem videokonferencijske veze – da li je potrebna saglasnost stranaka ili ne.

3.3. Saglasnost za održavanje ročišta na daljinu

Jedan deo stručne javnosti napominje da za održavanje ročišta na daljinu obe stranke treba da daju saglasnost da se ročište ne održi uživo već putem interneta. S druge strane, uočava se da bi takav uslov osujetio mogućnost održavanja ročišta putem videokonferencijske veze jer bi protivljenje često vodilo odugovlačenja postupka. Taj uslov je u nekim nama srodnim pravim sistemima prevaziđen. Na primer, ranije se u nemačkom pravu tražilo da bude ispunjen uslov saglasnosti obeju stranaka za održavanje ročišta na daljinu, ali je taj uslov ukinut (Baumbach, Lauterbach, Albers, Hartmann 2014, 660). Slovenački zakon je jedan od retkih koji sadrži odredbu da „uz saglasnost stranaka, sud strankama, njihovim punomoćnicima... može dozvoliti“ da se u vreme održavanja ročišta nalaze na drugom mestu.⁹ S druge strane, taj uslov se ne traži ni u mađarskom¹⁰ ni u hrvatskom zakonu. Ne samo da je u uporednom pravu često da sud (diskreciono ili na osnovu zakonom propisanih kriterijuma¹¹) odlučuje o održavanju ročišta već je to rešenje suštinski opravdano time što se odnosi samo na korišćenje jednog tehničkog pomagala u postupku. Sličan zaključak je usvojen i na okruglom stolu u organizaciji Saveta Evrope (Savet Evrope 2020, 6).

3.4. Način prenosa zvuka i slike

3.4.1. Videokonferencijska veza i mesto izdvojene veze

Ročište na daljinu se može odvijati u celini putem konferencijske veze ili hibridno, u kom slučaju je mesto na kome se nalazi lice koje treba saslušati mesto izdvojene veze. Takva komunikacija se može odvijati pomoću nekog

⁹ Zakon o parničnom postupku Republike Slovenije (nezvanično prečišćen tekst br: 27), čl. 114a, st. 1.

¹⁰ Mađarski Zakon o parničnom postupku, Odeljak 624.

¹¹ Mađarski Zakona o parničnom postupku, Odeljak 622.

od čitavog niza uređaja i programa za prenos slike i zvuka. Zbog pandemije 2020. godine, upotreba tih uređaja i programa je proširena, čime nam je pružena mogućnost da na osnovu uporednopravnih iskustava pronađemo najbolje rešenje.

Konferencijska veza može biti organizovana tako da se prenose i slika i zvuk ili samo zvuk. Prema aktuelnom zakonskom rešenju, u parničnom postupku Republike Srbije predviđeno je tonsko ili optičko snimanje kumulativno, sa uslovom da se dokazi izvode putem konferencijske veze. U sekundarnim izvorima prava EU predviđeno je da se takva ročišta odvijaju putem videokonferencijske ili telekonferencijske veze. Tako je i Uredbom Saveta (EC) br. 861/2007 od 28. maja 2001. godine o saradnji između sudova država članica u izvođenju dokaza u građanskim i privrednim stvarima, koja je izmenjena i dopunjena Uredbom Evropskog Parlamenta i Saveta (ES) br. 1103/2008 od 22. oktobra 2008. godine, predviđeno da se od zamoljenog suda može tražiti da koristi elektronsku komunikaciju za izvođenje dokaza, i to posebno videokonferencijske ili telekonferencijske veze. Istom uredbom je predviđeno da će centralni organi država članica u postupku pravne pomoći podsticati korišćenje elektronskih sredstava komunikacije. Slično je i sa regulativom o sporovima male vrednosti, kojom je predviđeno da će se ročišta, kada se održavaju, održati putem videokonferencijske ili telekonferencijske veze. Evropski zakonodavac je time obuhvatio širok dijapazon modaliteta komunikacije na daljinu. Naime, u pojedinim zemljama se ročišta održavaju i putem telekonferencijske veze.¹² Međutim, ta vrsta ročišta nije šire zaživela Srbiji i u zemljama koje imaju istu pravnu tradiciju u oblasti parničnog procesnog prava.

U autonomnom parničnom procesnom pravu država članica uobičajeno je korišćenje videokonferencijskih veza. Prema hrvatskom Zakonu o parničnom postupku, ročište na daljinu se može održati korišćenjem „odgovarajućih audiovizuelnih uređaja“.¹³ I u slovenačkom Zakonu o parničnom postupku, u članu 114a, predviđeno je da, uz saglasnost strana, sud strankama i njihovim punomoćnicima može dozvoliti da se u vreme ročišta nalaze na drugom mestu i tamo obavljaju procesne radnje, ako je obezbeđen zvučni i slikovni

¹² Takav je slučaj u Estoniji u kojoj je Zakonom o parničnom postupku, para. 350 (3), predviđena mogućnost saslušavanja telefonom pod uslovom saglasnosti svedoka i parničnih stranaka. Vid. *Code of Civil Procedure – Riigi Teataja*.

¹³ Zakon o parničnom postupku Republike Hrvatske, *Narodne novine* 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 96/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14, 70/19, čl. 115, st. 3.

prenos sa mesta na kome se obavlja ročište na mesto/mesta na kojima se nalazi/nalaze stranke i punomoćnici i obratno (videokonferencija). Dakle, u oba slučaja se traži istovremeni prenos slike i zvuka.

Mađarski zakon sadrži nešto širu formulaciju pošto propisuje da se saslušanje vrši „uz korišćenje mreže za elektronsku komunikaciju“. Širi izraz koji je upotrebio mađarski zakonodavac posledica je konzervativnijeg pristupa korišćenju novih tehnologija u parničnom postupku. U Mađarskoj se, naime, zahteva da lice koje treba saslušati putem interneta dođe u neki bliži sud ili kod drugog organa u za to namenjenu prostoriju, dok u Hrvatskoj i Sloveniji lice koje se sasluša može biti kod kuće ili u svojoj kancelariji ili bilo gde drugo.

Pristup sličan mađarskom imaju i druge zemlje, na primer, Narodna Republika Kina¹⁴ i Ruska Federacija (World Bank 2021, 45). Održavanje ročišta putem videokonferencijske veze sa licem koje treba saslušati iz drugog, njemu bližeg suda najvernije preslikava uobičajeno ročište koje se odvija uživo. U toj situaciji, sudija tog suda upozorava svedoka o njegovim pravima i obavezama, a javnost se može obezbediti i u sudnici i na mestu izdvojene videokonferencijske veze. Međutim, takav način je skup i možda više prilagođen pravosudnim sistemima prostorno velikih zemalja, kao što su Kina ili Ruska Federacija.

Prilikom regulisanja ročišta na daljinu u parničnom postupku Republike Srbije treba imati u vidu potrebe našeg pravosudnog sistema. Ročišta na daljinu se u našem parničnom postupku mogu primeniti onda kada je to potrebno zbog efikasnosti i ekonomičnosti postupka i uštede troškova i onda kada treba saslušati lice koje pripada osetljivoj kategoriji, kao što je dete. U perspektivi bi bilo najkorisnije kada bi se, kao u EU, ročišta na daljinu zakazivala u slučajevima kada se neko od stranaka ili drugih učesnika nalazi preko granica naše zemlje. Za državu koja je emigraciona i čija se privreda velikim delom oslanja na strane investicije time bi se svakako ubrzao postupak i smanjili troškovi.

Zakonom, s druge strane, treba eksplicitno predvideti da se videokonferencijska veza odvija istovremenim prenosom slike i zvuka i u sudnici i na mestu izdvojene veze. Takav uslov je detaljno opisan u para. 128a nemačkog Zakona o parničnom postupku, čiji model u ovoj oblasti

¹⁴ U Kini je ponuđena jaka infrastruktura koja obuhvata mnogo prostorija pri sudovima iz kojih je moguće putem videokonferencijske veze učestvovati na ročištu pred drugim sudom (izlaganje prof. Uzelca na obuci sudija BiH 23. februara 2021. godine), iako se ročištima može pristupiti i iz privatnih prostorija (World Bank 2021, 45).

treba slediti. Takvom detaljnijom regulacijom bi se prevazišle nedoumice u tumačenju sadašnje alternativno postavljene formulacije iz čl. 245, st. 3 – „optičko ili tonsko snimanje“, iako je predviđeno da do snimanja dolazi putem konferencijske veze. Takođe, za različito tumačenje je podobna formulacija iz čl. 245, st. 6 – „snimljena izjava“ jer može ukazati na naknadno pregledan snimak izjave svedoka što se ne može poistovetiti sa saslušanjem putem konferencijske veze.

3.4.2. Izbor kompjuterskih programa

Preporuke Saveta „Promovisanje upotrebe i razmene najbolje prakse prekograničnih konferencija u oblasti pravosuđa u državama članicama i na nivou EU“ (2015/C 250/01) sadrže i preporuku da se prilikom održavanja ročišta putem videokonferencijske veze koristi nova tehnologija jer ona može da osigura najbezbedniji pristup stranaka i drugih učesnika u postupku i ostvarivanje prava na pravično suđenje.

Istovremeno sa radom na Nacrtu zakona o parničnom postupku, Ministarstvo pravde je započelo rad na razvoju programa koji su potrebni kako bi parnični postupak bio digitalizovan. Nije u svim državama tako – negde se koriste i komercijalno dostupni programi za komunikaciju u formi videokonferencijske veze.¹⁵ Oba rešenja imaju prednosti i mane. Najčešće navodena mana komercijalnih programa je potencijalna zloupotreba u vidu virtuelnog bombardovanja konferencijske veze – *Zoom bombing* (Krstić et al. 2021, 73), kao najmarkantniji primer zloupotrebe programa za komunikaciju prenosom slike i zvuka u formi videokonferencijske veze u vreme pandemije. Taj konkretan tehnički problem je otklonjen odavno, ali je stvorena nesigurnost da se može ponoviti. Međutim, zloupotrebu može pretrpeti svaki softver, pa i onaj koji je posebno, pod okriljem države, razvijen za potrebe pravosuđa. U izboru softvera treba imati u vidu da je važno da program bude održavan na odgovarajući način kako bi moglo pravovremeno da se reaguje na sve potencijalne zloupotrebe i kako bi platforma bila redovno administrirana i unapređivana. Kada država može da obezbedi takvu tehničku podršku, dobro je da postoji posebna platforma koja će se koristiti posebno za održavanje ročišta na daljinu. U oba slučaja, a posebno u slučaju korišćenja komercijalnih platformi, neophodna je standardizacija korišćenja

¹⁵ Tako je u Republici Hrvatskoj korišćen i program *Jitsi* OBAVIJEST – održavanje ročišta na daljinu na Trgovačkom sudu u Varaždinu! | Sudovi Republike Hrvatske, dok su najčešće korišćeni programi *WebEx*, *ZOOM* i *Skype for Business*, (izlaganje prof. Uzelca na obuci sudija BiH 23. februara 2021. godine).

u sudskom postupku kako bi se obezbedilo da se one koriste na način koji je u skladu sa svim načelima parničnog postupka, posebno sa načelom javnosti. Ta standardizacija se može postići obukama sudija i drugih zaposlenih u sudu, ali i drugih zainteresovanih korisnika.

Korisnici takvih programa, stranke i drugi učesnici treba da budu što manje opterećeni tehničkim zahtevima prilikom pristupa internetu u sudskom postupku. Dovoljno je da imaju mikrofoni i kameru na svom računaru povezanom na internet, a softverski zahtevi treba da budu minimalni tako da klikom na link koji sud učini dostupnim učestvuju u punom kapacitetu.

4. SAGLASNOST SA NAČELIMA PARNIČNOG POSTUPKA

U pravničkoj javnosti se neretko mogu čuti skeptične izjave o tome da li je održavanje ročišta na daljinu u skladu sa načelima parničnog postupka i pravom na pravično suđenje. Preporuke Saveta „Promovisanje upotrebe i razmene najbolje prakse kod prekograničnih konferencija u oblasti pravosuđa u državama članicama i na nivou EU“ (2015/C 250/01) sadrže i uklopljenost u procesna načela (preporuka br. 20).

4.1. Načelo neposrednosti

Načelo neposrednosti je naglašeno problematizovano u srpskom pravu odredbama važećeg ZPP. U čl. 245, st. 3 ZPP, naime, predviđeno je da, u slučaju iz st. 2 tog člana (pisana izjava svedoka), sud rešenjem može da odluči, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, da se svedok sasluša putem konferencijske veze, korišćenjem uređaja za tonsko ili optičko snimanje. Stavom 6 istog člana predviđeno je da sud uvek može da pozove svedoka čija je izjava snimljena ili onog koji je dao pisanu izjavu da svoje svedočenje potvrdi pred sudom na ročištu. Prema st. 5 istog člana, izjavu iz st. 3 može da podnese stranka. Time sam zakonodavac jasno tretira izjavu svedoka datu putem tehničkih uređaja kao odstupanje od načela neposrednosti, najpre jer zbog toga što je, u stavu 5, reč o snimku izjave. Nije opravdano da taj način izvođenja dokaza ne bude odvojen od izvođenja dokaza putem konferencijske veze istovremenim prenosom slike i zvuka, jer čl. 277 ZPP, kojim se predviđa mogućnost saslušanja stranaka putem konferencijske veze korišćenjem uređaja za tonsko ili optičko snimanje, upućuje na čl. 245.

Nejasno je i na koji način zakonodavac predviđa izvođenje tog dokaza. Prema samom tekstu zakona, svedok može da se sasluša „putem konferencijske veze, korišćenjem uređaja za tonsko ili optičko snimanje“. Prema *Velikom rečniku stranih reči i izraza* Ivana Klajna i Milana Šipke, „optički“ je onaj „koji se odnosi na optiku, svetlosni, očni, vidni“.¹⁶ U obrazloženju uz Predlog zakona o parničnom postupku iz 2011. godine napisano je da je tim predlogom zakona predviđeno saslušanje svedoka putem „video- linka“.¹⁷ Ako tu reč potražimo u pomenutom rečniku, jasno je da se misli na vezu koja podrazumeva prenos i slike i zvuka.¹⁸ Ipak, zakonodavac je propisao da prenos može biti „tonski ili optički“. Time se nameće zaključak da je kao alternativa postavljen i prenos koji je samo tonski, verovatno po ugledu na pomenute regulative EU. Nema podataka da je tonski snimak korišćen u parničnom postupku za važenja zakona iz 2011. godine. Saslušanje koje bi se odvijalo tonski, opet, uskraćuje onaj vid neposrednosti u postupanju kakva je moguća kada se konferencijskom vezom istovremeno prenose i slika i zvuk. Otud i odredbe prema kojima sud može pozvati svedoka čija je izjava snimljena da svoj iskaz potvrdi pred sudom na ročištu.

Dakle, ne treba smatrati da je izvođenje dokaza saslušanjem svedoka na daljinu nepomirljivosuprotstavljeno načelu neposrednosti samo po sebi (Jakšić 2012, 163), ali odredbe ZPP treba prilagoditi ostvarivanju tog načela u što većoj meri. Dovoljno je propisati da se saslušanje može obaviti konferencijskom vezom, istovremenim prenosom slike i zvuka jer bi takvo rešenje pratilo rešenja u uporednom pravu i potrebe sudske prakse. Takva formulacija svakako ne treba da bude sadržana u čl. 245 već treba da obuhvati širu mogućnost izvođenja dokaza.

Ne treba zaboraviti da je ostvarivanje načela neposrednosti i podloga za pravilnu ocenu dokaza (Dika 2008, 904). Istovremeni prenos slike i zvuka putem videokonferencijske veze u bitnim elementima obezbeđuje utisak kakav se može steći i uživo. U nekim situacijama može čak i da olakša komunikaciju na ročištu. U vreme pandemije, kada je nošenje maski obavezno, facijalna ekspresija se može pratiti samo pomoću tehničkih pomagala. Istina je da sud u tom slučaju ne može da stekne utisak o celokupnoj fizičkoj pojavi lica koje saslušava, ali je već široko prihvaćeno da može steći utisak o svemu što je potrebno. U krajnjoj liniji, prema mišljenju nekih autora, reč

¹⁶ Ivan Klajn, Milan Šipka. 2010. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej, 867.

¹⁷ Obrazloženje uz Predlog zakona o parničnom postupku 2011, 113.

¹⁸ Pod rečju video se podrazumeva „tehnika elektronskog snimanja, obrade i reprodukovanja pokretnih slika i pratećeg zvuka“. *Ibid.*, 267.

je o izuzetku od načela neposrednosti (Zöller 2014, 641) koji je ustaljen i opšteprihvaćen. Uostalom, o načelu elektronske neposrednosti je pisano i u našem regionu još 2008. godine (Dika, *ibid.*).¹⁹

4.2. Načelo javnosti

Korišćenje videokonferencijske veze u parničnom postupku, međutim, dovodi u pitanje ostvarivanje načela javnosti. Sud je, naime, dužan da omogućiti prisustvo javnosti (Poznić, Rakić Vodinelić 2015, 360–361). Načelo javnosti, iako značajnije u krivičnom nego u parničnom postupku, služi tome da se obezbedi poverenje u pravosuđe i da se parnične stranke zaštite od donošenja odluka u tajnosti (Jauering, Hess 2011, 112). U parničnom postupku javnost podrazumeva pravo na transparentan postupak i predstavlja element prava na pravično suđenje (Jauering, Hess 2011, 113). Transparentnost mora biti obezbeđena u svakoj fazi postupka, i prilikom odlučivanja o tome da se ročište održi putem videokonferencijske veze i na samom ročištu.

U situaciji kada se ročište održava na daljinu, postavlja se nekoliko dilema u vezi sa primenom načela javnosti u parničnom postupku. Najpre se postavlja pitanje da li se ročište održava potpuno na daljinu ili hibridno, u sudnici i na daljinu. U prvoj varijanti, učesnici se nalaze na različitim mestima. U drugoj varijanti sudija je u sudnici koja je otvorena za učesnike i javnost, a pojedini učesnici su na drugoj lokaciji i uključuju se putem videokonferencijske veze. U prvom slučaju se javnost može obezbediti samo prenosom ročišta uživo putem interneta, dok se u drugom slučaju javnost može obezbediti i u samoj sudnici, dok fizičko prisustvo javnosti može, zapravo, izostati na mestu izdvojene veze. Upravo zbog mogućnosti prenosa ročišta uživo putem interneta može se obezbediti da ročište prati širi krug lica,²⁰ ali, s druge strane, svi učesnici komuniciraju na daljinu, što onemogućava ostvarivanje svih prednosti stranačke, ali i opšte javnosti, koje podrazumeva ljudski kontakt uživo i celokupno sagledavanje prostorije u kojoj se učesnici nalaze. Međutim, za hibridna ročišta u kojima se samo neki od učesnika uključuju na daljinu javnost se obezbeđuje na tradicionalniji način jer je sudnica otvorena za javnost iako ostaje nerešen problem javnosti na mestu izdvojene veze. U nemačkom pravu je primenjen taj model (nemački Zakon o parničnom postupku, para. 128a). Prenos ročišta putem interneta omogućio bi šire

¹⁹ Dika (2008) nije detaljno analizirao neposrednost prilikom saslušavanja svedoka pomoću elektronskih sredstava.

²⁰ U tom slučaju je potrebna detaljnije regulacija kojom će biti utvrđeno da nisu dozvoljeni snimanje i reprodukovanje snimka ročišta, odnosno slikanje. Takva pravila su prisutna u zemljama u kojima se ročište prenosi na daljinu.

učešće javnosti, ali procena svih aspekata ostvarivanja načela parničnog postupka i osnovnih garancija u postupku u slučaju takvog ostvarivanja načela javnosti (ako se izuzmu pandemijski uslovi) prevazilazi okvire ovog rada.

4.3. Načelo kontradiktornosti

Održavanje ročišta na daljinu mora biti i u skladu sa načelom kontradiktornosti. Sud je, u drugim zemljama, obično taj koji odlučuje da li će se ročište zakazati putem videokonferencijske veze ili uživo. odnosno to pitanje se tretira kao pitanje upravljanja postupkom.²¹ Pritom, sud treba da vodi računa o jednakosti oružja među strankama i da zakazuje ročište tako da obe stranke imaju ravnopravan položaj i prilikom samog zakazivanja ročišta na daljinu i prilikom održavanja ročišta.

5. PRAVO NA PRAVIČNO SUĐENJE I ODRŽAVANJE ROČIŠTA NA DALJINU

Sud je dužan da se stara o tome da se prilikom održavanja ročišta na daljinu poštuje garancija prava na pravično suđenje. Da bi se sprečilo kršenje prava na pravično suđenje prilikom korišćenja videokonferencijske veze, Komitet ministara Saveta Evrope je sačinio Smernice za rešavanje sporova na daljinu u građanskim i upravnim sudskim postupcima,²² u kojima je ukazano na to da države treba da obezbede jednostavan pristup suđenju na daljinu, ali i pouzdanost i bezbednost tog procesa. Evropski sud za ljudska prava je našao da održavanje ročišta putem videokonferencijske veze nije samo po sebi neusklađeno sa ostvarivanjem prava na pravično suđenje iz čl. 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima. To je samo tehničko sredstvo koje se koristi u postupku, ali mora biti omogućeno da se koristi bez tehničkih smetnji.²³ Upravo je u tome suština – uz sve pomenute modalitete i nedoumice

²¹ To je u skladu i sa zaključcima sa Okruglog stola o iskustvima u korišćenju video-konferencija, koji je održan u organizaciji Saveta Evrope (Savet Evrope 2020, 6).

²² Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings, June 2021. vid. (Krstić et al. 2021)

²³ Odluka ESLJP 21272/03 u predmetu *Sakhnovski protiv Rusije* od 2. novembra 2010. godine, 97. Više o praksi ESLJP vid. (Krstić et al. 2021)

– korišćenje videokonferencijske veze je deo tehnološkog progressa koji mora da nađe zasluženno mesto i u parničnom postupku. Zbog toga treba izmeniti Zakon o parničnom postupku, imajući u vidu sve u ovom radu navedene razloge za izmenu i elemente buduće norme.

LITERATURA

- [1] Baumbach, Adolf, Wolfgang Lauterbach, Jan Albers, Peter Hartmann. 2014. *Zivilprozessordnung*. München: C. H. Beck.
- [2] Dika, Mihajlo. 2008. O načelu neposrednosti u parničnom postupku *de lege lata* uz neke projekcije *de lege ferenda*. *Zbornik PFZG 58/2008*.
- [3] Council of Europe. 2020. Regional online round table „Videoconference in court proceedings: human rights standards“.
- [4] Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings, June 2021.
- [5] Haimo Schack. 2014. *Internationales Zivilverfahrensrecht*. München: C. H. Beck.
- [6] Hau, Wolfgang. 2020. Litigation in the time of Covid-19, Some observations from Germany. Septentrio report No. 5 (2020): *Civil justice and Covid-19*.
- [7] Jakšić, Aleksandar. 2012. *Građansko procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [8] Jauerling, Othmar, Bukhard Hess. 2011. *Zivilprozessrecht*. München: C. H. Beck.
- [9] Klajn, Ivan, Milan Šipka. 2010. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- [10] Krstić, Ivana, Olga Tešović, Ivana Milovanović, Dušan Dakić. 2021. *Suđenje na daljinu, pravni okvir i praksa*. Beograd: Forum sudija Srbije.
- [11] Neil, Andrews. 2013. *Andrews on Civil Process*. Cambridge: Intersentia.
- [12] Poznić, Borivoje, Vesna Rakić Vodinelić. 2015. *Građansko procesno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- [13] Rosenberg, Leo, Karl Heinz Schwab, Peter Gottwald. 2010. *Zivilprozessrecht*. München: C. H. Beck.
- [14] Sorabji, John. 2020. English and Welsh Courts in the Age of Covid-19. Septentrio report No. 5 (2020): *Civil justice and Covid-19*.

- [15] Susskind, Richard. 2013. *Tomorrow's lawyers, An introduction to your future*. Oxford University Press.
- [16] Uzelac, Alan. 2020. Sudski postupak nakon korone: transformacija ili kapitulacija? *Suvremena trgovina* 4/45.
- [17] Zöller, Reinhard Greger. 2014. *Zivilprozessordnung*. Köln: Dr. Otto Schmidt.
- [18] Zaključak Visokog saveta sudstva Republike Srbije od 18. marta 2020.
- [19] World Bank. 2021. Improving Commercial Justice in BiH in the face of COVID-19 crises – Phase II Analysis – Medium to Long-Term Strategies.
- [20] Izlaganje prof. Uzelca na obuci sudija BiH 23. februara 2021. godine.
- [21] Obrazloženje predloga Zakona o parničnom postupku 2011. godine
- [22] Rešenje o obrazovanju radne grupe za izradu radnog teksta Zakona o izmenama i dopunama Zakona o parničnom postupku Republike Srbije od 23. februara 2021. godine.

Branka BABOVIĆ VUKSANOVIĆ, PhD

Assistant Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

VIRTUAL LITIGATION HEARINGS

Summary

In a paper dealing with the ramifications of the COVID-19 pandemic to the litigation proceeding, the author analyses the institution of remote hearings in the Republic of Serbia. A critical reflection was given to the current Law on Civil Litigation and its provisions on presenting evidence from a distance. Afterwards, suggestions were provided for changing and amending these provisions. Several ways for regulating distant hearings were analysed to form the elements of the future norm. When it comes to the actual issue of harmonising the proceeding with the society's technological advancements, there is scepticism in the expertly public on how to harmonise this institution with the principles of litigation proceedings and the right to the fair trial. The author analysed arrangements from the comparative law and the ECHR practice to reach a conclusion on harmonising remote hearings with the principles of litigation proceedings and the right to a fair trial.

Key words: *Pandemics. – Videoconference. – Remote hearing. – Principle of immediacy. – Principle of publicity.*

Article history:

Received: 3. 2. 2022.

Accepted: 27. 5. 2022.